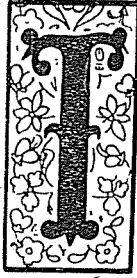

Edebiyat

Dr. Neclâ PEKOLCAY
(İst. Yük. İsl. Enstitüsü
İslâmî Türk Edebiyatı
Öğretmeni)

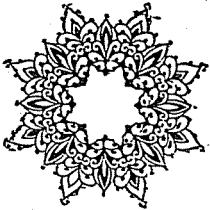
İSLÂMÎ TÜRK EDEBİYATINA GİRERKEN...

Türkler İslâm medeniyeti gerçevesine girdikten sonra, bu gerçeğe dahilinde, her sahada olduğu gibi, edebiyat sahasında da değerli eserler meydana getirmişler, böylelikle İslâmî Türk edebiyatının sözlü ve yazılı mahsulleri vücut bulmuştur. Sözlü mahsullerin bize intikal eden yazılı şekli içinde, İslâmın nûrunun Türkün kahramanlık dolu ruhundan dile getirilişinde ayrı bir çeşni vardır. Yaşanılmış hâdiseler ve dinî inançlar etrafında Türk'ün coşkunu muhayyilesiyle belirip genişliyen hâle, bu eserlere ayrı bir kıymet kazandırır. Böylece, bir Türk - İslâm devleti olan Ka-

rahanlılar sahasında ve İslâmiyeti ilk kabul eden hükümdar Satuk Buğra ismi etrafında şekillenen Satuk Buğra Han destanının akışı içinde, dinsiz topluluğun, müslüman Türk Satuk'un inançları ve kuvveti karşısında erimesi, her hâdiseden daha tabii görülür. (bk. Prof. Osman Türan, *Satuk Buğra Han Menkûbesi ve tarih*, *Ülkü mec.*, XIII. sayı 74, s. 145-154, XIV, sayı 79, s. 47-52, sayı 80, s. 153-160, sayı 82, s. 343-350, sayı 83, s. 429-436). Manas destanı, müslüman Kırgız topluluğu hayatının canlı tasviridir. Ona Kırgız Ansiklopedisi diyenlere de hak vermek gerekir. (bk. Abdülkadir İnan, *Manas Destanı üzerine notlar*, *Türk dili araştırmaları yıllığı*, Belleten nr. TDK, Ankara, 1959).

İslâmî Türk edebiyatı ilk büyük yazılı mahsulünün vücut bulduğu saha da Karahanlılar sahası olmuştur. Bu Türk topluluğu, Oğulçak'ın yeğeni Satuk'un müslüman olmasıyla (X. asır) İslâmiyeti kabul ettikten ve Satuk, Abdü'l-Kerim adını aldıktan sonra, kaynakların kaydına göre, müslüman vâizlere ve bilhassa Ebü'l-Hasan Muhammed b. Süfyânî'l-Kelemâtî'ye istinad etmiş ve İslâmiyet, devletin resmî dini olmuştur. Bundan sonraki Karahanlı hükümdarlarının İslâmiyetin sağlam müdafii durumunda bulunanlardan bir kısmı iyi bir din terbiyesi ve tahsilîyle yetiştirilmiş olan

imam ve hatiplere dayanmış, bir kısmı ise tekke temsilcilerini iltizam etmiştir. Hattâ Mansur b. Ali'nin 415 (1024-1025)'te tahtını terkedip, dervişlik yolunu tuttuğu bildirilmektedir. (Müneccim-Başı, Tarih, II, 511).

XI. asırda Kâşgar'ın Karahanlıların dinî merkezi olarak tanındığı ve eski büyük-kağanlardan bazılarının Kâşgar'ı, Şaman ananelerine bağlı Balasagun'a tercih ettikleri kaydedilmektedir.

Bilindiği üzere, Kâşgar İslâm medeniyeti çerçevesine girmeden önce Uygur kültürü tesirindeydi. Garbi Karahanlıların merkez şehirleri olan Semerkand, Buhara ise, İran-İslâm kültürünün eski merkezleriydi. Bu sebeple, Karahanlılarda bir taraftan İran-İslâm medeniyeti gelişirken, bir taraftan da Türk dili edebî bir dil olmuş, bu topluluk içinde İslâmî Türk edebiyatının ilk büyük kıymetli mahsulü **Kutadgu Bilig** (bk. mukayeseli metin ve tercümesi için Prof Reşid Rahmeti Arat, 1947 ve 1950, I, II) meydana gelmiştir. Yusuf Has Hâcib, 462=1069/1070 tarihinde yazdığı ve Karahanlı hükümdarı Ebû Ali Hasan b. Süleyman Arslan'a takdim ettiği, 85 bâb ve 6645 beyit ihtiva eden eserinde İslâm dinî esaslarının devlet nizamı içinde gereği gibi tatbik edildiği takdirde hatasız bir devlet nizamının kurulacağını göstermeye çalışır ve devlet müesseselerini ve fertlerin yaşayışını İslâmî zaviyeden tetkike tâbi tutarken, bir yandan da devrinden şikâyet etmektedir. Bir münazara şeklinde inkişaf eden mevzu dahilinde, şehir hayatına intibak etmiş hükümdarlar ile, Mâverâünnehr'de toplanmış halk arasındaki farklı dinî görüşleri açıkça müşahade edebilmek mümkündür. Has-hâciblik makamını işgal eden şahsiyetin geniş söz selâhiyeti bu meyanda belirlemekte, bu dirâyetli şahsiyetin, İslâm dinî esaslarına uygun mütalâaları da, Kur'an-ı Kerim'e istinaden, kıymetlendirilmektedir. Yukarda da belirtildiği gibi Karahanlı Türk topluluğu içindeki her sınıf halkın hak ve vazifelerini belirten esere «İçtimaî ve târihi bir eser» diyenler haklı olmakla beraber, **Kutadgu Bilig**, evvelâ İslâm dininin her topluluk içinde kolaylıkla tatbik edilebilecek ahlâki esaslarını gösteren iki büyük yazılı edebiyat âbidesidir. Yusuf Has Hâcib, inançlarını karşısındakilere, farketirmeden kabul ettirebilmek kudretine sahip bir vaiz görünüşüne sahiptir; fakat esere bir vaaz ve nasihat kitabı denilemez. **Kutadgu Bilig**, İslâm ırmağından feyiz alan nadide bir ağaca benzetilebilir. Bu sebeple de, zaman onu yıpratmamış, asırlardanberi aynı tazeliği muhafaza edebilmiştir. İlk İslâmî Türk devletlerinden olan Gazneliler, Hârizmşahlar hüküm sürdüğü müddet ve sahalar içinde de İslâmî eserler yazılmış, fakat bu eserlerin hiçbiri **Kutadgu Bilig** ayarında olamamıştır.

Kutadgu Bilig'den parçalar (Yusuf Has-Hâcib, **Kutadgu Bilig**, II, tercüme eden R. Rahmeti Arat, nşr. TTK, Ankara. 1959):

1. beyit: Yaratan, yetiştiren ve göçüren Rab'bim olan Tanrı'nın adı ile söze başladım.

2. Kâdir ve bir olan Tanrı'ya çok hamd ve binlerce senâ olsun; onun için fânilik yoktur.

3. Kara yer ile mavi göğü, güneş ile ayı, gece ile gündüzü, zaman ve zamaneyi ve mahlûkatı O yarattı.

4. İstedi ve bütün bu varlıkları yarattı; bir ke-re: «— ol» dedi, bütün diledikleri oldu.

5. Bütün bu yaratılmış olanlar O'na muhtaçtır; muhtaç olmayan yalnız Tanrı'dır; O'nun eşi yoktur.

8. Ey bir olan Tanrı, bir başkası sana şerik koşulamaz; başta her şeyden evvel ve sonda her şeyden sonra sensin.

15. Yaratıcı varlığına yaratılmış olanlar şâhiddir; yaratılan iki, birin hazır şahididir.

34. Esirgeye Rabbim, halkın en seçkini ve insanların en iyisi olan sevgili Peygamberi gönderdi.

35. O, karanlık gecede halka meşâle idi; etrafa ışık saçtı ve seni aydınlattı.

148. Tanrı insanı yarattı, seçerek yükseltti; ona fâzilet, bilgi ve anlayış verdi.

159. Anlayış bir yulardır; insan onu elinde tutarsa, dileğine erişir ve bütün arzularına nail olur.

160. Anlayışın insana faydası çok olur; insan bilgi bilirse, aziz olur.

162. Anlayış ve bilgiye tercüman olan dildir; insanı aydınlatan fâsîh dilin kıymetini bil.

164. Dil, arslandır, bak, eşikte yata; ey ev sahibi dikkat et, senin başını yer.

180. Bak, doğan ölür; ondan eser olarak, söz kalır; sözünü iyi söyle, ölümsüz olursun.

181. İnsan iki şey ile kendisini ihtiyarlamaktan kurtarır: biri iyi iş ve diğeri iyi söz.

211. İnsan gönlü, dibi olmayan bir deniz gibidir; bilgi onun dibinde yatan inciye benzer.

212. İnsan, inciye denizden çıkarmadıkça, o, ister inci olsun, işer çakıl taşı, farketmez.

214. Bilgili, bilgisini dili ile meydana çıkar-mazsa, yıllarca yatsa bile, onun bilgisi muhitini aydınlatamaz.

217. Dünyayı elde tutmak için, insan anlayışlı olmalıdır; halka hâkim olmak için ise, hem akıl, hem cesaret gerektir.

219. Adem'in dünyaya indiğinden beri, iyi nizam daima anlayışlı insanlar tarafından vaz'edilmiştir.

230. Eğer halkı idare edecek bir duruma gersen, işle ve sözle her vakıjt iyilik et.

262. Bilgisiz baş köşede yer bulursa, baş köşe eşik ve eşik baş köşe sayılır.

265. Bak, iki türlü asil insan vardır: biri bey, biri âlim; bunlar insanların başıdır.

268. Biri eline kılıç aldı, halkı itaat altında tuttu; biri eline kalem aldı, doğru yolu bulup gösterdi.

288. Akıl karanlık gecede bir meşâle gibidir; bilgi seni aydınlatan bir ışıktır.

310. Bilgi kimya gibidir, eşya onun etrafında toplamır; akıl onun saraydır, içinde eşya yığılır.

311. Misk ve bilgi birbirine benzer; insan bunları yanında gizli tutamaz.

312. Miski gizlersen, kokusundan belli olur; bilgiyi saklarsan, dili ayarlamasından belli olur.

337. Bak, şu birkaç şey insan için kötüdür; insan bunları bilirse, kendisini korumuş olur.

338. Bunlardan biri yalan söylemektir; ikincisi verilen sözden dönmektir.

339. Üçüncüsü ise, içki iptilâsıdır; bu inatçı insan için dünyada sevinç yoktur.

341. Yakıksız hallerden biri de kaba tabiatli olmaktır; böyle adam başkalarının evinde tozu duvana katar.

342. Biri boş-boğaz, hiddetli ve öfkeli olmaktadır; söğmeğe başlarsa, insanın kalbini kırar.

343. Bu birkaç şey bir kimse üzerinde toplanırsa mübarek saadet ondan kaçar, uzaklaşır.

350. Beyit: Kitabın adını **Kutadgu Bilig** koydum; okuyana kutlu olsun ve ona yol göstereyim.

351. Ben sözümü söyledim ve kitabı yazdım; bu kitap, uzanıp her iki dünyayı tutan bir eldir.

352. İnsan her iki dünyayı devletle elinde tutarsa mesut olur; bu sözüm doğru ve dürüsttür.

353. Önce Kün-Toğdı hükümdardan bahsettim; ey iyi insan bunu izah edeyim.

354. Sonra Ay-Toldı'dan söz açtım; mübarek saadet güneşi onunla parlar.

355. Bu Kün-Toğdı dediğim doğrudan doğruya kanundur, Ay-Toldı ise, saadettir.

350. Bundan sonra Ögdülmiş'i anlattım; o akıl adıdır ve insanı yükseltir.

357. Ondan sonraki Odgırmış'tır; onu ben âkibet olarak aldım.

358. Ben sözü bu dört şey üzerine söyledim; okursan anlaşılır; iyice dikkat et.

362. Sende henüz gençlik kuvveti varken, bunu boşuna geçirme, tâat et ve ibadet ile meşgul ol.

380. Senden kuvvet isteyerek, bu söze başladım; ey Rabbim, bunu tamamlamak için sen kuvvet ver.

381. Ey dilim durma, Yaratana ve beni kötülüklerden uzak tutana hamd ve senâ et.

384. Yolunu şaşırılmış koşuyordum; bana yol gösterdi. O korumasaydı, ateşte yanardım.

385. O, seçti, ayırdı, beni yükseltti; beni yolunu şaşırılmışlar arasından uzaklaştırdı.

386. Gönümünü aydınlık ile süsledi; dilimi kelime-i şehadet ile bezedi.

387. Gönül, göz, akıl, zekâ ve bilgi verdi; dilimi açtı ve bana ifade kudreti ihsan etti.

388. Sevgili Resülün yolu beni selâmete götürecektir. O Resül bizzat bana şefaattir.

